

سازه انگاری و ریشه‌های تروریسم در پاکستان

مهدی ایمانی^۱

کیهان برزگر^۲

چکیده

تروریسم یکی از موضوعات اصلی و درهم تنیده در حوزه امنیت ملی و فراملی در دنیای مدرن امروز می‌باشد. این مظهر امروزی به علت ارتباط با فن آوری‌های جدید، به یک مسئله راهبردی مبدل گشته و توانسته با اهمیت دادن به افراد و گروه‌های کوچک آنها را به یکی از بازیگران عرصه امنیتی جهان تبدیل نماید. به طوری که در یکی دو دهه اخیر، با بسط پدیده تروریسم، اجتماع انسانی مورد تهدید قرار گرفته است. با بررسی اخبار و خبرهای روزانه منتشر شده می‌توان دریافت که یکی از کانون‌های اصلی حملات تروریست‌ها پاکستان است. حال با توجه به ساختار پیچیده شرایط و حضور تروریسم در پاکستان، این مقوله سعی دارد ریشه‌های تروریسم در پاکستان را از منظر سازه انگاری مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی

تروریسم، پاکستان، سازه انگاری، مذهب، اهل تسنن، بنیاد گرایی.

۱. دانش آموخته دکتری روابط بین الملل، گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد علوم تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: imanmahd@yahoo.com.

۲. دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Email: kbarzegar@hotmail.com.

طرح مسأله

پاکستان کشوری است که در سال ۱۹۴۷ بر پایه جمعیت مسلمان خود از هند جدا شد و رسماً در این سال اعلام استقلال نمود. این کشور با توجه به فلسفه شکل‌گیری خود بر اساس دین اسلام پرچمش را بر اساس شریعت اسلام در مقابله با هند برافراشت که جمعیتی اغلب هندو مذهب دارد. البته پاکستان نیز از جدایی سرزمین‌های اولیه اش بی‌بهره نبوده است به نحوی که بنگلادش به کمک هند در سال ۱۹۷۱ از این کشور جدا شد و رسماً اعلام کشور مستقلی را نمود.

ایران به عنوان کشوری که داعیه دار اسلام ناب محمدی در منطقه است که دارای حکومت دینی بر اساس آموزه‌های میانه رو از اسلام می‌باشد همواره نگران تهدید ارزشهای مذهبی و دینی خود از سوی کشورها و گروه‌های افراطی و تندرو بوده است با توجه به قرار داشتن جمعیت مرزنشین شرق و جنوب شرق ایران در که با کشورهای همسایه قرابت دینی و قومی و هویت مشترکی با آنها دارد سبب می‌شود که افراط‌گرایی و نتایج آن در پاکستان را که بر روی اصول تندروانه مذهبی، وهابی - سلفی تکیه دارد و در ضدیت کامل با اسلام متعادل است تهدید جدی برای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران محسوب شود چرا که جذب و هضم ساکنان شرقی و جنوب شرقی جمهوری اسلامی ایران در مدارس تندوری مذهبی پاکستان بر اساس عناصر تشکیل‌دهنده هویتی، با تغییر رفتار و باورها و انگاره‌های این افراد در سطح کشور، رفتارهای خشونت‌آمیز و ناامن‌کننده را در سطح کشور افزایش می‌دهد.

همچنین حضور و فعالیت گروه‌های تروریستی فعال در پاکستان با توجه به ماهیت شان به دو دلیل راهبردی دیگر نزد جهان بین‌الملل و جمهوری اسلامی ایران دارای اهمیت می‌باشد: اول به دلیل اینکه پاکستان تنها کشور مسلمان جهان است که دارای بمب اتم می‌باشد و دارای قدرت بالای نظامی است. توانایی‌های کنونی این کشور شامل موشک‌های بالستیک میان‌برد و تحقیقاتی بر روی موشک‌های بالستیک قاره‌پیما می‌شوند که در صورت در دست افتادن کنترل این ابزارها توسط گروه‌های تروریستی خطری فوری برای نظام بین‌الملل و جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. دوم بافت فرهنگی، این

کشور ششمین جمعیت بزرگ جهان را داراست و به خاطر جمعیت قابل توجه شیعیان در دل خود به جز عالم تسنن به جهان تشیع نیز وابستگی دارد، پاکستان پس از ایران دومین کشور دارای جمعیت شیعه در جهان است. مسئله جمعیتی مسلمانان خود به جذابیت این کشور برای نزدیک شدن به ایران و عربستان تبدیل شده است چنانکه مردم این کشور به دلایل مذهبی و آیینی به ایران و عربستان تردد می‌کنند.

تا کنون اکثر مقالاتی که در خصوص تروریسم و پاکستان نگاشته شده است بیشتر به ریشه‌یابی این پدیده و بررسی تاریخی و زمانی این موضوع در پاکستان پرداخته‌اند. دکتر کابک خیبری و عزیز عباسی دهبکردی در پژوهشی با عنوان عوامل موثر بر پیدایش تروریسم در پاکستان به بررسی ریشه‌های تروریسم در پاکستان پرداخته‌اند. تلیس اشلی در مقاله‌ای با عنوان تروریسم در پاکستان مبارزه در حرف‌مماشات در عمل به گروه‌های تروریستی در پاکستان اشاره و نحوه برخورد دولت این کشور را با تروریسم مورد بررسی قرار می‌دهد. حسین مسعود نیا و داود نجفی در مقاله‌ای با عنوان عوامل موثر در تکوین و رشد بنیادگرایی در پاکستان به بررسی بنیادگرایی مذهبی در پاکستان با استفاده از تئوری سیستم‌ها پرداخته‌اند که این پژوهش‌ها بیشتر به ریشه‌های تروریسم و بنیادگرایی در پاکستان پرداخته‌اند و کوتاه و موجز برای مقابله با تروریسم در پاکستان راهکار ارائه داده‌اند اما هدف کلی از این پژوهش بررسی ماهیت گروه‌های تروریستی در پاکستان و تشریح آنها و شناسایی تهدیدات آنها برای منافع ملی جمهوری اسلامی ایران، از مهم‌ترین اهداف این مقاله می‌باشد.

از اهداف جزئی دیگر این پژوهش می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ۱- بررسی و تحلیل هویتی و فرهنگی جامعه پاکستان و نقش آن در شکل‌گیری گروه‌های تروریستی
  - ۲- شناخت ریشه‌های فکری گروه‌های تروریستی
  - ۳- عوامل تاثیرگذار بر تداوم و بقای گروه‌های تروریستی
- حال سوال اصلی این است که منبع ریشه‌های داخلی تشکیل و تداوم کار گروه‌های تروریستی در پاکستان چیست؟ در پاسخ به این سوال این فرضیه که در بعد داخلی ریشه

های تروریسم در پاکستان عوامل تاریخی، هویتی، ایدئولوژیکی، قومی، نژادی و اقتصادی سبب تشکیل و تداوم رفتار های خشونت هستند مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت.

در این پژوهش سعی خواهد شد تا با استفاده از روش تحقیق توصیفی و با استفاده از نظریات سازه انگاران به توضیح و تشریح عوامل شکل گیری گروه های تروریستی، عقاید متداول آنها، روابط موجود و تداوم رفتار آنها در پاکستان پرداخته شود. در این مقاله با تمرکز بر وضعیت فعلی گروه های تروریستی در پاکستان، رویدادها و عواملی که در شکل گیری آنها موثر بوده اند را مورد بررسی قرار خواهد داد.

با توجه به اهمیت هویت و باورها و انگاره ها در شکل دهی هویت افراد و گروه ها و تاثیر آنها در عمل کردشان این مقاله با استفاده از این نظریه سعی در تشریح ریشه های تروریسم در پاکستان خواهد داشت. در سازه انگاری منطق مطلوبیت یک رفتار و قضاوت کنشگر در این باره که چه رفتای مناسب اوست بر خلاف منطق جریان خردگرا که بر اساس محاسبات عقلانی هزینه فایده و به اصطلاح نتیجه گرایی عمل می کند سازه انگاری بر ساختارهای عقیدتی ایدئولوژیک مبتنی است که در شکل دهی به علایق هنجارها و هویت ها باعث خلق منطق مناسب بودن می شود. (جمالی، ۱۴۷، پاییز ۱۳۹۰) و در نتیجه سعی خواهد شد در پایان کار مدلی تحلیلی از عوامل شکی گیری موثر در تشکیل و تداوم گروه های تروریستی در پاکستان ارائه شود.

۱) مفهوم تروریست

تروریسم به عنوان پدیده ای با سابقه از قرن ۱۸ میلادی بیشتر با اهداف سیاسی به اجرا در آمد و در قرن ۱۹، با ظهور آنارشیست ها، رنگ و بوی سیاسی بیشتری یافت. در قرن بیستم تروریسم به عنوان پدیده ای با شکل جدید در قالب خرابکاری، آدم ربایی و هواپیمارمایی نیز وارد شد (توکلی، ۱۳۹۱، ۷۸) و قرن ۲۱ و انقلاب اطلاعاتی و ارتباطی حاصل از رشد شبکه های اجتماعی نوین مجازی تروریسم را وارد فاز جدیدی کرد که اشکال نوینی از تروریسم را مطرح نمود و ابزاری را در خدمت تروریست قرار داد که این ابزار اهداف و ماهیت تروریسم را تغییر داد. حمله ۱۱ سپتامبر به برج های دوقلو آمریکا فاز

اطلاعاتی و عملیاتی تروریسم نوین را در سال ابتدایی قرن ۲۱ به منصفه ظهور رسانید. آنتونیو کاسسه حقوق دان برجسته بین‌المللی، حمله تروریستی ۱۱ سپتامبر را باعث تحول برخی طبقه‌بندی‌های مهم حقوقی، از طریق لزوم تجدید نظر در آنها می‌داند. (کاسسه، ۱۳۸۲، ۵۶)

تروریسم سایبر و اینترنتی از تهدیدات بالقوه علیه جامعه بین‌المللی در عصر اطلاعات به شمار می‌رود که از آثار این پدیده در عصر جهانی شدن، پیدایش تروریسم نوین غیردولتی از پایان جنگ سرد به بعد و ظهور القاعده باشد. تروریست سایبر تروریسمی است که با استفاده از کامپیوتر برای حملات غیرقانونی و تهدید به حمله علیه کامپیوترها، شبکه‌ها و اطلاعات ذخیره شده الکترونیکی صورت می‌گیرد و منظور از آنها ایجاد رعب و وحشت در قربانی و یا وارد آوردن صدمه به اوست. (جلالی، ۸۱، ۱۳۸۴)

تعریف تروریسم در مطالعات تروریسم، همواره نوعی مسأله یا معضل بوده است. در این مطالعات، در مجموع، از سه نوع مسأله یعنی مسأله تعریف، مسأله انگیزه و مسأله واکنش یاد می‌شود. واژه ترور از ریشه لاتین ترس به معنای ترساندن و وحشت است و در عربی معاصر از لغت ارباب برای معادل آن استفاده می‌شود. در طرح یا پیش‌نویسی که انتشارات دانشگاه کلمبیا در سال ۲۰۰۴ در باب مفهوم تروریسم منتشر نمود، آمده بود: تروریسم استفاده غیرقانونی یا بهره‌گیری تهدیدآمیز از نیرو یا خشونت فردی و یا گروهی سازمان‌یافته علیه مردم یا دارایی آنها به قصد ترساندن یا مجبور کردن جوامع و حکومت‌ها، اغلب به دلایل ایدئولوژیک یا سیاسی. بنابراین، تروریسم عبارت است از تهدید به یا استفاده از خشونت اغلب بر ضد شهروندان برای دستیابی به اهداف سیاسی برای ترساندن مخالفان یا ایجاد نارضایتی (پورسعید، ۱۴۶ الی ۱۴۸، ۱۳۸۸)

جلالی در مقاله خود تروریسم را اینگونه تعریف می‌نماید: به طور کلی تروریسم به خشونت شدیدی اطلاق می‌شود که به صورت تهدید ناشناخته و پیش‌بینی نشده اعمال می‌شود. (پیشین: ۵۱) رضا سیمبر واژه ترور را اینگونه وامی‌شکافد: ترور در ادبیات سیاسی به اعمال و اقدامات خشونت‌آمیز جهت نیل به مقاصد سیاسی با هدف از میان برداشتن رقبا اطلاق می‌شود و اشاره می‌نماید که موضوع تعریف و ریشه‌یابی تروریسم بحثی به هم

مرتبط بوده که خود باعث پیچیده تر شدن هر دوی آنها می شود. (سیمبر، ۱۴۸، ۱۳۸۵)

توکلی در مقاله خود در خصوص راهبردهای تروریسم، در تعاریف تروریست دست کم سه خصیصه مشترک را مد نظر قرار می دهد: ۱- به کارگیری خشونت یا دست کم تهدید به اعمال آن ۲- خشونت با اهداف سیاسی به منظور تفکیک تروریسم از سایر اشکال خشونت و اعمال بزهکارانه ۳- غیرنظامیان، آماج تهدیدها و آسیب های تروریستی؛ عنصر اصلی متمایز کننده کننده تروریسم از سایر اشکال خشونت آسیب رساندن به شهروندان یا تهدید به اعمال خشونت علیه آنان است. در ادامه ۵ هدف تروریست را این چنین بیان می نماید: ۱- تغییر رژیم ۲- تجزیه طلبی ۳- تغییر سیاسی ۴- کنترل اجتماعی ۵- حفظ وضع موجود (توکلی، ۸۰، ۸۲، ۱۳۹۱)

در تعاریف تروریست بعد از ۱۱ سپتامبر و در عصر جهانی شدن تروریست را ملهم از افکار مذهبی و منجی مآبانه می پندارند که به دنبال معجزه ای در جهان هستند، و آرمان ها و الهامات این افراد را سبب تشکیل گروههای تروریستی می دانند که برای اهداف گروه مبارزه می کنند. (رهامی، علی نژاد، ۱۴۰، ۱۳۹۰)

شایان ذکر است که در خصوص تعریف علمی از تروریست اختلاف نظر بین کارشناسان و متخصصان سیاسی، امنیتی و حقوقی وجود دارد اما با توجه به مطالب گفته شده وجود چند خصیصه در یک عمل تروریستی وجود دارد: ۱- غیر قانونی بودن ۲- خشن بودن ۳- غافل گیر کننده بودن ۴- داشتن انگیزه سیاسی، مذهبی و مادی ۵- استفاده علیه مردم و یا اهداف حکومتی ۶- ایجاد رعب و وحشت ۷- جغرافیای ترور

۲) سازه انگاری

در سال های دهه ۱۹۹۰ به بعد از رهیافت های سازه انگارانه در راستای تبیین منازعات منطقه ای بهره گرفته شده است منازعاتی که در آنها گروه های افراطی و تروریستی یک سر ماجرا بوده اند نشأت گرفته از دلایل هویتی، تاریخی، فرهنگی، مذهبی، قومی و نژادی بوده اند. سازه انگاری در زمره رهیافت هایی محسوب می شود که زمینه های تحلیل موضوعات امنیتی و روابط بین الملل را بر اساس نشانه های غیر مادی مانند فرهنگ، اجتماع، نژاد و قومیت فراهم می سازد.

سازه انگاران سرچشمه ی امنیت و نا امنی را در نحوه ی تفکر بازیگران نسبت به پدیده ها و موضوعات ، خصوصاً منافع و تهدیدها می دانند و اذعان دارند امنیت بیش از آن که بر عوامل مادی قدرت متکی باشد، بر میزان فهم و درک مشترک بازیگران از یکدیگر قرار دارد. آنان به نقش هویت در شکل گیری کنش، اهمیت بسیاری می دهند و معتقدند، هویت ها در نوع ، شکل و میزان موفقیت کنش ها ایفای نقش می نماید. (عباسی اشلقی و فرخی، ۱۳۸۸؛ ۸۴)

هویت به عنوان رابط بین منافع و ساختارهای محیطی عمل می کند. این مفهوم متعلق به حوزه روانشناسی اجتماعی است اما معنی ای که سازه انگاران از آن استفاده می کنند مشتمل بر دویخش است:

(۱) ایدئولوژی های تمایز جمعی و اهداف جمعی ۲۹ تمایز کشورها در حاکمیت ملی (از غندی ، کافی، ۲۱۱، زمستان ۱۳۹۱)

به تعبیر دیگر مولفه های هویت ساز عنصر ذاتی و بنیان رفتاری مدنظر سازه انگاران را شکل می دهند و از درون مولفه های دیگری هم چون انگاره ها هنجارها فرهنگ ها و تعاملات بینا ذهنی شکل می گیرد. (جمالی ، پاییز ۱۵۰، ۱۳۹۰)

با توجه به ساختار پیچیده اجتماعی ، فرهنگی و انسانی پاکستان عوامل ذکر شده در رشد تروریسم و بنیادگرایی در این کشور موثر بوده است. سازه انگاران استدلال می کند که هویت مشترک داشتن، موجبات کاهش پندار از تهدید را فراهم می آورد. از دید سازه انگاری نیروهای اجتماعی بر اساس هویت شان، دوستان و دشمنان خود را از هم باز می شناسند. بر همین اساس، به موازات گسترش افراطی گری و بنیادگرایی در بین گروههای خشن در پاکستان زمینه مناسبی مولفه های فرهنگی و اجتماعی این کشور بستر مناسبی را برای تشکیل و تداوم گروه های تروریستی در پاکستان فراهم نموده است.

ایران به عنوان کشور شیعی در منطقه که دارای حکومت دینی بر اساس آموزه های مذهب تشیع می باشد همواره نگران تهدید ارزشهای مذهبی و دینی خود از سوی گروه های افراطی با دیدگاه سلفی بوده است . قرار گرفتن جمیعت اهل سنت ایران در حاشیه مرزهای این کشور که با کشورهای همسایه قرابت دینی و قومی نیز دارد و هویت مشترکی

با آنها دارد سبب می شود که تروریسم در پاکستان را که بر روی اصول تندروانه مذهبی، وهابی - سلفی تکیه دارد و در ضدیت کامل با شیعه است تهدید جدی برای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران محسوب شود چرا که بعضا طلبه های اهل سنت ساکنان شرقی و جنوب شرقی جمهوری اسلامی ایران برای تحصیل به مدارس مذهبی پاکستان می روند بر اساس عناصر تشکیل دهنده هویتی، با تغییر رفتار و باورها و انگاره های این افراد در سطح کشور، رفتارهای خشونت آمیز و نا امن کننده را در سطوح ملی افزایش می دهد. از این رو در این مقاله سعی خواهد شد ریشه های تروریسم در پاکستان با استفاده از نظریه سازه انگاری مورد بررسی قرار گیرد.

۳) ریشه های تروریسم در پاکستان

ریشه های تروریسم در پاکستان از ابعاد و زوایای مختلفی برخوردار است و همین مسئله باعث شده که گروههای مختلف تروریستی بر اساس ماهیت و محتوای متفاوتی شکل گیرد. به همین دلیل کنکاش در خصوص ریشه های تروریسم متضمن توجه به حوزه های روانی، سیاسی، اقتصادی، مذهبی و فرهنگی است. (خیری، عباسی دهبکردی، ۵۰، ۱۳۸۹) در پاکستان علاوه بر حوزه های ذکر جغرافیای محیطی و انسانی نیز در روند شکل گیری تروریسم موثر بوده اند که در ادامه به اصلی ترین این موارد در شکل گیری تروریسم اشاره می شود.

۱-۳: ایدئولوژی

آرمان بنیان گذاران پاکستان، تأسیس کشوری بود که مسلمانان و سایر اقلیتهای مذهبی شبه قاره بتوانند در آن آزادانه به دین خود و در صلح و صفا با یکدیگر زندگی کنند. ماهیت به ظاهر مذهبی این پدیده، بسیاری از پژوهشگران را بر آن داشته تا ذات مذهب را عامل اصلی افراط و خشونت حاکم بر روابط میان فرقه های پاکستانی بدانند (عطایی و شهوند، ۸۴، ۱۳۹۱)

اکثریت سنی ((مسلمانان سنی پاکستان عموماً حنفی مذهب اند و به دو فرقه دیوبندی و بریلوی تقسیم می شود فرقه فرعی ((اهل حدیث)) از دیگر فرقه های اسلام سنی پاکستان است که به لحاظ اعتقادی به وهابیت نزدیک تر است)) و اقلیت شیعه و همسایگان

پاکستان مانند هند، ایران و افغانستان باعث پررنگ شدن عامل مذهب در شکل‌گیری و تشدید فعالیت‌های گروه‌های تروریستی در تاریخ پاکستان شده است. با بررسی حیات سیاسی و اجتماعی پاکستان به نقش دین و مذهب در این خصوص پرداخته می‌شود.

۱-۳-۱. سیاست ژنرال ضیاءالحق

ژنرال ضیا الحق با کودتا علیه ذوالفقار بوتو حکومت را در ۱۹۷۹ به دست گرفت و با دخیل کردن دین در حکومت برنامه اسلامی سازی پاکستان را در پیش گرفت که مهمترین آنها اجرای قوانین اسلام با زور بود. از وجوه برنامه اسلامی سازی ضیاءالحق که اهمیت بسیاری در رشد افراط‌گرایی فرقه‌ای در پاکستان داشت تأثیر آن در مدارس دینی این کشور بود. این برنامه به رشد مدارس دینی کمک کرد. مدارسی که بخش اعظم آنها مروج تعارض و ستیز فرقه‌ای بودند، به محلی برای آموزش نیروهای ستیزه‌گر تبدیل شدند. برنامه ضیاءالحق باعث ایجاد آگاهی جمعی فرقه‌ای شد که منتج به تغییرات چشمگیر در جهت ستیزه‌گری اُرتدوکسی سنی و ضدشیعی شد. در حکومت ضیاء و در برنامه اسلامی سازی برای نخستین بار در کشور بود که دولت، از محل وجوه زکات و عشر، برای گسترش آموزش دینی از مدارس حمایت مالی می‌کرد.

این برنامه در ایجاد تغییر در تعداد و ماهیت مدارس دینی پاکستان دخیل بود... رژیم ضیا همچنین با افزایش فرصت‌های استخدامی برای فارغ‌التحصیلان این مدارس در نهادهای دولتی و کارگزاری‌های حکومتی به تکثیر این مدارس کمک کرد. مجموع نهادهای مذهبی پاکستان در فاصله سال‌های ۱۹۸۰-۱۹۸۸ از ۲۸۳۹، به ۱۰۳۰۸ رسید (پیشین، ۹۱ و ۹۰).

۱-۳-۲. مدارس مذهبی

وجود مدارس مختلف مذهبی بر اساس وجود مذاهب و فرق مختلف در پاکستان از دیگر خاستگاه‌های اصلی تروریسم در این کشور محسوب می‌شود. جایی که به نوعی می‌توان گفت خمیرمایه تروریست‌ها از لحاظ روحی و روانی تشکیل می‌شود و شکل می‌گیرد و آنها را با طینت خاطر در عملیات‌های مختلف تروریستی روانه می‌سازد. مدارس مذهبی تندرو این کشور [پاکستان] نقش مهمی در پرورش تفکرات رادیکال

داشته و دارند و ریشه طالبان را باید در این مدارس جست و جو کرد. مدارس مذهبی پاکستان پس از حمله امریکا به افغانستان جهت مجازات عاملان حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، بیش از پیش فعال شده و به گسترش آموزه های رادیکال و اعزام نیرو به افغانستان برای کمک به طالبان اقدام نمودند. ایالات متحده معتقد است اگر اسلام آباد محدودیت جدی در توسعه این مدارس ایجاد کند، از اهمیت این مدارس به عنوان ابزاری جهت ترویج رادیکالیسم کاسته خواهد شد. (دهشیار، ۱۳۸۸، ۸۸)

تأسیس مدارس مذهبی و جذب طلبه در مدارس دیوبندی ها از سیاست‌های اصلی آنها بوده است و اولین مرکز عقیدتی و سیاسی دیوبندی‌ها، دارالعلوم دیوبند بود. و روند مدرسه‌سازی دیوبندی‌ها با استقلال پاکستان شدت یافت. حرکت المجاهدین، لشکر جهنگوی، سپاه صحابه، لشکر طیبه و... همه و همه به نوعی با دیوبندیسم مرتبط است. (شفیعی، <http://drshafiee.blogfa.com/post-177.aspx>) در اینجا به مهم ترین مدارس مذهبی پاکستان که برگرفته از نسخ شبه قاره ای وهابی گری^۱ است اشاره می شود. مهم ترین این مدارس عبارتند از ((دارالعلوم حقانیه اکوره ختک)) در ایالت سرحد، ((مدرسه اشرفیه)) و ((جامعه مدینه)) در لاهور، ((جامعه بنوری تاون)) و ((دارالعلوم کده)) در کراچی، دارالعلوم ((تند و الله یارخان)) در سند، مدرسه ((خیرالمدارس در مولتان)) و چندین مدرسه مهم دیگر در کوئته ((خبیری، عباسی دهبکردی، ۹۸، ۱۳۸۹)) فراءالدین رودی عضو ایرانی القاعده در اعترافات خود مدارس دینی پاکستان را مهم ترین عامل در توسعه و پرورش تروریسم در منطقه معرفی می کند. (ماهنامه مطالعات تروریسم، ۱۳۹۱، ۱۱۱)

۲-۳) عوامل تاریخی و میراث مشترک

۳-۲-۱. جدایی از هند و تشکیل کشور پاکستان

تشکیل کشور پاکستان و استقلال آن از هند تبعات مختلفی در روابط دو کشور داشت و باعث بروز بحران هایی در منطقه شد که تا امروز نیز دامنه این بحران ها گسترش

---

۱. وجهه ی مشترک تفکر دیوبندی و وهابیت در احیای خلافت اسلامی، ضدیت با شیعیان و مخالفت با فرهنگ و تمدن غربی است. (مسعود نیا، نجفی، ۱۰۶، ۱۳۹۰)

یافته است. در اعلامیه استقلال پاکستان هدف از تشکیل پاکستان به وجود آوردن یک حکومت قرآنی بود که آن را در برابر هندی قرار می داد که تفاوت های فاحش مذهبی با پاکستانی ها داشتند و اختلافات مرزی و سرزمینی علی الخصوص بر سر مسئله کشمیر در روابط فی ما بین شان به وجود آمده بود. در همین راستا حکومت پاکستان با تاکید بر ارزش های ایدئولوژیک برای بسیج شهروندان در برابر تهدید هند به گسترش بنیاد گرایی در پاکستان کمک می کردند. (صراف یزدی، نجاتی، صبری، ۷۸، ۱۳۹۰) این مسئله موجب شد تا گروه های تروریستی مخالف هند تاسیس گردید.

از اواخر دهه ۱۹۸۰، ارتش پاکستان کار گزینش، آموزش، تغذیه مالی و تسلیح سازمان های تروریستی را آغاز نمود که وظیفه این گروه ها انجام عملیات علیه نیروهای هندی در کشمیر بود. (اشلی، ۷۲، ۱۳۸۸) از دیگر عوامل اختلاف زبا با هند اختلاف بر سر منطقه کشمیر است که پاکستانی ها عقیده دارند این منطقه توسط هند غصب شده است با اینکه این مسئله سرزمینی است اما عجیب با مسئله اعتقادی و مذهبی گره خورده است.

در دودهمه اخیر، نسل دیگری از گروه های بنیاد گرایی مذهبی در پاکستان رشد کرده اند که می تون از آنها به گروه های کشمیری - پاکستانی تعبیر کرد. خاستگاه اصلی این گروه ها که به منظور جهاد در کشمیر علیه سلطه هند تشکیل شده اند، پاکستان بوده و از بنیاد گرایی اسلامی آن متاثر هستند. احزاب عمده این جریان عبارتند از ((حرکت المجاهدین))، ((لشکر طیبه))، ((جیش محمد))، ((مجاهدین البدر))، ((خیبری، عباسی دهبکردی، ۱۲۵، ۱۳۸۹))

۳-۲-۲. انقلاب اسلامی ایران (۱۹۷۹)

انقلاب اسلامی ایران باعث شد که کشورهای سنی همسایه ایران خود را در مواجهه با خطر شیعه گرایی در خاک سرزمینی خود ببینند. انقلاب اسلامی ایران به نوعی دلگرمی گروه های شیعی در سرتاسر جهان و همسایگان ایران بود و این مسئله نقش مذهب را در کشورهای همسایه علیه شیعیان شان تقویت نمود. ضیاءالحق با برنامه اسلامی سازی پاکستان براساس سنی گرایی دست به حمایت از گروه های سنی حنفی زد و به افراطی گرایی آنها در مقابل شیعیان کمک نمود.

سیاسی شدن شیعیان باعث ایجاد هراس بزرگی در میان سنیهای پاکستان شد. بعد از تأسیس تحریک نفاذ جعفریه پاکستان، دو حزب جمعیت علمای پاکستان و جمعیت حرکت این اقلیت کوچک شیعی برای تحمیل اراده خویش بر اکثریت سنی علمای اسلام دو کنفرانس اهل سنت برگزار کردند تا به تعبیر خود با مقابله کند. این دو جمعیت، حق نواز جهنگوی را به عنوان جلودار مقابله با تشیع انتخاب کردند. این جوان افراط‌گرای سنی، که نایب امیر جمعیت علمای اسلام در پنجاب بود، انجمن سپاه صحابه (که بعدها به سپاه صحابه پاکستان تغییر نام داد) را در سال ۱۹۸۵ م تأسیس کرد؛ دستور کار این سازمان به شدت ضد شیعی بود. شیعیان، بعدها، در سال ۱۹۹۳ م، در پاسخ به اقدامات این گروه، سپاه محمد را تأسیس کردند. حق نواز یک سلسله فعالیت سیاسی بر ضد زمین داران شیعه جنگ به راه انداخت و همان طور که حزبش محبوبیت کسب می کرد اونیز برای مبارزه با شیعیان از خارج ((عربستان سعودی، عراق و کویت)) کمک می گرفت. (پیشین، ۹۲ و ۹۳) بخشی از ارتش پاکستان و نیز آس اس آی از سپاه صحابه حمایت به عمل آورده است ترور شخصیت های مذهبی شیعه و علمای اهل سنت که به نوعی ندای وحدت مذهبی در پاکستان سر داده اند، عمدتاً به سپاه صحابه و لشکر جنگوی نسبت داده شده و در مقابل کشتار علمای مذهبی یا اعضای سپاه صحابه به افراد مسلح به گروههای شیعی انتساب یافته است. (خیری، عباسی دهبکردی، ۵۵، ۱۳۸۹)

۳-۲-۳. حمله شوروی به افغانستان (۱۹۷۹)

حمله شوروی به افغانستان یکی از آخرین نبردگاه های رزمی عقیدتی شرق و غرب در دوران جنگ سرد بود که مخالفان کمونیسم و شوروی از هر ابزاری برای از بین بردن و پیروز شدن بهره برداری می کردند در این میان استفاده از عامل دین نقش پررنگی در تحریک و بسیج مردم علیه شوروی محسوب می شد. این جنگ سبب پیوند بیشتر حوزه های دینی پاکستان و افغانستان در تقویت هر چه بیشتر تروریسم در منطقه شد.

مدارس مذهبی پاکستان زمینه عضویت جهادگران از کشورهای مختلف را در اردوگاه ها جهت آموزش ایدئولوژیک و جنگ های چریکی فراهم آوردند. در حقیقت، شرکت در جهاد افغانستان، امتداد طبیعی تحصیل در مدرسه های مذهبی محسوب می

گردید. از آنجا که هدف این مدارس، تربیت نیرو برای جهاد در افغانستان بود با انتظارات دولت پاکستان برای نفوذ در افغانستان و آسیای مرکزی نیز همخوانی می یافت. گذشته از این، سایر طلاب از دیگر کشورهای اسلامی جذب مدارس مذهبی پاکستان شدند و دولت پاکستان با کمک غرب و برای توقف کمونیسم، افراط گرایی مذهبی را در چارچوب مدارس مذهبی تشویق کرد. در حقیقت مدارس، نقش سربازان پیاده را در بازی شطرنج افراط گرایی مذهبی بر عهده داشتند که دولت پاکستان از این رهگذر کشمیر تحت کنترل هندوستان را نیز در نظر داشت. (شفیعی، محمودی، ۸۵، ۱۳۹۱)

۳-۲-۴. حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ آمریکا:

شبکه القاعده به عنوان شکل جدید گروه های تروریستی بر پایه مذهب ما را با نوعی جدید از سازمان دهی روبرو می کند. این گروه بر پایه یک ایدئولوژی مذهبی که از سوی ایدئولوگ های این شبکه دائماً در حال به روز شدن است و توانسته است با بهره گیری از وسایل ارتباط جمعی اعضای خود را در تمام نقاط دنیا آموزش دهد. این افراد با توجیهی مذهبی خود، دست به خشونت می زنند، توجیه می شوند و در این راه فدا کردن جان خود ابایی ندارند. (رهامی، علی نژاد، ۱۴۰، ۱۳۹۰) نیروهای القاعده پس از سرنگونی رژیم طالبان در افغانستان به سوی پاکستان سرازیر شدند و در منطقه ی قبیله ای این کشور پناه گرفتند.

آن ها طرفداران بسیاری در میان افراطیون مذهبی پاکستان دارند. (اشلی، ۷۳، ۱۳۸۸)

بعد از ۱۱ سپتامبر گروه های جدید تروریستی در پاکستان شکل گرفت که نام های آنها اغلب بر گرفته از ادبیات مذهبی و دینی است و همین امر نقش مدارس مذهبی را تولید و پرورش تروریست در پاکستان به خوبی نشان می دهد و باعث شده که پاکستان را مهد تفکر طالبانی و تندرویی در جهان معرفی نماید. اسامی برخی از این گروه ها عبارت اند از: جمعیت علمای اسلام، سپاه صحابه، لشکر جهنگوی (طالبان پنجاب)، لشکر طیبه، جنبش نفاذ شریعت محمدی (طالبان سوات)، شبکه حقانی، تحر یک طالبان پاکستان (سلیمانی، خالدیان، ۱۶۸، ۱۳۹۱) این اسامی رنگ و لعاب و ماهیت و سیمای ظاهری این گروه ها را نشان می دهد که چه صبغه ای دارند و برای خود چه اهدافی را تبیین می نمایند و با چه پرچمی ادعای مبارزه علیه دشمنان اسلام را دارند.

۳-۳: عوامل قومی و نژادی

در سرنوشت کشورها موقعیت جغرافیای نقش کلیدی دارد همسایه ها، نوع طبیعت و آب و هوای کشورها می تواند در خط دهمی به سبک زندگی و سرنوشت مردمان هر کشوری موثر باشد. با توجه به موقعیت جغرافیایی پاکستان و هم مرز بودن با کشورهای که با برخی از اقلیت آنها اشتراکات قومی و نژادی دارد سبب شده تا بعضا برخی از گروه های افراطی در پاکستان به جذب و هضم آنها در خود مبادرت بورزند که در این میان موقعیت جغرافیای سرزمینی پاکستان نقش بسیار مهمی را ایفا می نماید.

۳-۳-۱: موقعیت ژئوپلیتیکی پاکستان

وسعت پاکستان معادل ۸۰۳، ۹۴۰ کیلومتر مربع است که حدوداً معادل مجموع پهناوری کشورهای فرانسه و انگلستان است. پاکستان از پنج ایالت، یک منطقه خودمختار قبایلی، یک منطقه فدرال پایتخت (اسلام آباد) و دو منطقه مربوط به جامو و کشمیر تشکیل شده است. پاکستان بر اساس آمار موجود (۲۰۱۴م)، جمعیتی حدود ۱۹۶۱۷۴۳۸۰ تن دارد.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pk.html>
پاکستان همواره از موقعیت ژئوپلیتیکی خاصی برخوردار است که خاورمیانه، آسیای مرکزی، آسیای جنوبی و چین را بهم متصل می سازد. مرزهای پاکستان از لحاظ امنیتی دارای ویژگی های خاصی می باشد پاکستان مرز ۵۲۳ کیلومتری اش با چین مرزی کم تحرک و دوستانه محسوب می شود و مهمترین مرز پاکستان از دیدگاه دفاعی - امنیتی مرز مشترک ۲۰۲۸ کیلومتری این کشور با هند است که یک منطقه فعال امنیتی به شمار می رود. مرزهای مشترک پاکستان با افغانستان ۲۴۶۶ کیلومتر و گذرگاه خیبر در مرز پیشاور مهمترین معبر استراتژیک در این منطقه می باشد. در این راستا پاکستان به دلیل رفع عمق استراتژیکی خود می خواهد امتیازهای ژئوپلیتیکی از افغانستان بگیرد. (پیشگاهی فرد، قدسی، ۱۳۸۷، ۹۵)

پاکستان همچنین دارای ۸۹۱ کیلومتر مرز مشترک با جمهوری اسلامی ایران است که این منطقه جز فلات بلوچستان به شمار می رود مرز دریایی پاکستان و وجود بندر کراچی در این منطقه با توجه به مناقشه دیرین پاکستان و هند دارای نقش حیاتی و

استراتژیک است (پیشین، ۸۴)

از حیث موقعیت نسبی این کشور از سوی شمال و شمال غرب با افغانستان، از سوی غرب با ایران، از سوی شمال شرق با چین، از سوی شرق با هند و از سوی جنوب با اقیانوس هند و دریای عمان یا شمال اقیانوس هند محدود می شود. (حافظ نیا، ۸۸، زمستان ۱۳۷۴)

موقعیت ژئوپلیتیکی پاکستان سبب آن شده تا موقعیت لازم برای پرورش و تولید تروریسم در منطقه ایجاد شود و این کشور به مامن و پناهگاه فکری و سرزمینی تروریست های منطقه تبدیل شود. مشکلات مرزی و قبیله ای پاکستان با افغانستان بر سر مسئله خط مرزی دیورند و پشتونستان از عوامل اصلی شکل گیری گروه های تروریستی مانند طالبان است. خط مرزی دیورند یک مشکل تاریخی بین افغانستان و پاکستان است که عمری بیشتر از تاریخ پاکستان دارد. (کاظمی، ۱۳۸۹، ۱۵۸) مرز طولانی دیورند که در دوره استعمار بریتانیا بین دو کشور کشیده شد هرگز به طور رسمی از سوی دولت افغانستان، حتی در دوره طالبان که وفادارترین دولت به پاکستان بود نیز به رسمیت شناخته نشده است. (واعظی، ۲، پاییز ۱۳۹۰) اکثریت قوم پشتون در افغانستان و رابطه آن با پشتونهای پاکستانی از دیگر عواملی است که جریان های افراطی مانند طالبان را که از اساس، با اتکا بر قوم پشتون شکل گرفته اند قدرتمند می سازد. (کاظمی، ۱۳۸۹، ۱۶۱)

به بهانه دفاع از قوم بلوچ و اهل سنت، گروه های بنیادگرای پاکستانی در مناطق هم مرز با ایران فعالیت شدیدی دارند و سعی در جذب طلاب اهل سنت ایرانی دارند، تا بعد ها از این افراد در فعالیتهای تروریستی استفاده کنند. هم مرز بودن ایران با پاکستان سبب آن شده که گروه های تروریستی فعال علیه ایران مانند جندالله و جیش العدل از خاک پاکستانی به عنوان پایگاهی امن برای آموزش و برنامه ریزی عملیاتی علیه جمهوری اسلامی ایران استفاده نمایند. استفان دودوانیو، از معدود پژوهشگرانی که پیشینه و فعالیت های گروهک تروریستی جندالله را مورد مطالعه قرار داده است عقیده دارد، حمایت پاکستان از عوامل اصلی موفقیت فعالیتهای گروهک تروریستی جندالله بوده است.

(<http://www.dw.de>)

همسایگی با هند و مسئله کشمیر داشتن پتانسیل بالای درگیری با این کشور،

جغرافیای مرزی پاکستان با هند را بستر تولید و آبستن گروه‌های تروریستی نموده است. این وضعیت از دستمایه‌ها و بهانه‌های تروریست‌ها برای حملات انتحاری و تروریستی شده است. اکثر سازمان‌های تروریستی کشمیری در پیروی از آموزه‌های رادیکالیسم اسلامی، متحدان اسامه بن لادن و عضو جبهه بین‌المللی اسلامی او می‌باشند و القاء ایدئولوژی القاعده به این جنبش‌ها از مسائل قابل تأمل می‌باشد. استراتژی این گروه‌ها با منافع پاکستان سازگار و علیه هند تدوین شده است (شفیعی، <http://drshafiee.blogfa.com/post-162.aspx>).

۳-۲-۳. مناطق خود مختار قبیله ای

پاکستان به دلیل عدم دارا بودن منابع معدنی و فسیلی و در عوض دار بودن منابع آبی سرشار کشوری مبتنی بر پایه کشاورزی است که اکثر جمعیت این کشور را کشاورزان تشکیل می‌دهند و همین موضوع باعث شکل‌گیری جامعه ای سنتی شده است که خود را وفادار به ایل و قبیله بدانند و همین سبب شکل‌گیری یکی از پیچیده‌ترین دولت‌های جهانی شود که مرز تعهد به قبیله و کشور در آن مشخص نباشد.

امروزه از مناطق قبایلی پاکستان به عنوان مرکز صدور تروریسم یاد می‌شود. اکثریت ساکنان این مناطق پشتون می‌باشند. منطقه ی قبایلی فتا به وسیله خط دیوراند از افغانستان جدا شده است. مناطق قبایلی به لحاظ جغرافیایی از غرب با افغانستان، از شرق با دو ایالت سرحد و پنجاب پاکستان و از جنوب با ایالت بلوچستان پاکستان هم مرز است. مهم‌ترین شهرهای این منطقه عبارت‌اند از میرانشاه، رازمک، دارا، بازار و وانا. (خالدیان، ۴۲، ۱۳۹۲) وزیرستان از دیگر مناطق قبایلی پاکستان است که خط مقدم مبارزه با تروریسم در پاکستان به حساب می‌آید.

وزیرستان یک منطقه کوهستانی در شمال غربی پاکستان و در نزدیکی مرز با افغانستان است. این ایالت جز مناطق قبیله ای است که به صورت فدرال اداره می‌شود. وزیرستان جنوبی و مناطق حومه آن از سوی مقام‌های آمریکایی به عنوان "خطرناک‌ترین نقطه روی زمین" توصیف شده‌اند. این منطقه، سکونتگاه بیت‌الله محسود، رهبر سابق طالبان پاکستان بود که در عملیات منتسب به آمریکا در اوت ۲۰۰۹ کشته شد. این منطقه

همچنین محل استقرار حکیم الله محسود، جانشین او و رهبر جدید طالبان پاکستانی است این منطقه، سکونتگاه بیت الله محسود، رهبر سابق طالبان پاکستان بود که در عملیات منتسب به آمریکا در اوت ۲۰۰۹ کشته شد. این منطقه همچنین محل استقرار حکیم الله محسود، جانشین او و رهبر جدید طالبان پاکستانی است.

<http://www.bbc.co.uk/persian/world/2009/10/09101>

از مهم ترین مناطق قبیله ای پاکستان که نقش مادری سرزمینی را برای تروریست ها دارد مناطق هم مرز با افغانستان است. این مناطق ملجا اصلی تروریست ها در پاکستان محسوب می شود که از لحاظ نژادی پشتون هستند و وجه مشترک قومی با طالبان افغانستان دارند، در این مناطق کنترل دولتی ضعیف است.

پشتون بودن عاملی محوری است که پشتون های دو طرف مرز را به سمت همبستگی و اتحاد سوق داده و در هر دو کشور افغانستان و پاکستان بسیاری از گروه های شورشی از جمله طالبان افغانستان، القاعده، حزب اسلامی گلبدین، حزب اسلامی خالص، شبکه حقانی، شریعت محمدی، لشکر اسلام، لشکر طیبه و جنبش اسلامی ازبکستان با تحریک طالبان پاکستان همگرا شده اند. بر اساس برآوردی که شورای روابط خارجی آمریکا ارائه داده است حدود یک میلیون جوان زیر ۲۰ سال در مناطق قبایلی پاکستان مسلح هستند و بسیاری از آنها علاقه مند به انجام عملیات انتحاری هستند. (خالدیان، ۴۳، ۱۳۹۲)

از دیگر مناطق قبایلی پاکستان که به دلیل جغرافیای خاص خودش هیزمی برای تروریست ها و رشد آنها است منطقه بلوچستان با مرکز کویته است که در جنوب غربی پاکستان قرار دارد و این منطقه شاهد فعالیت گروه های تروریستی مانند لشکر جهنگوی در خود است. بلوچستان به دلایل قومی گرایانه و تجزیه طلبانه مورد حمایت قدرت های منطقه ای و جهانی برای بی ثباتی و نا امنی اش است. به عقیده تونی کارتالوچی شبکه ترور در این منطقه توسط آمریکا عربستان و قطر حمایت می شود.

۳-۳-۳: جغرافیای انسانی پاکستان

از عوامل مهم در ناآرامی ها و بی ثباتی های کشور پاکستان که افراد را جذب گروه های تروریستی می کند و به آنها انگیزه لازم را برای حضور در این گروه ها را می

دهد، شرایط اجتماعی این کشور متأثر از جغرافیای انسانی اش است. الگوهای جمعیتی در پاکستان از اصلی ترین عوامل رشد قوم گرایی در این کشور بوده است که این امر تاثیر به سزایی در تشکیل گروه های تروریستی قومی محلی داشته است.

بر اساس قانون اساسی سال ۱۹۷۳ زبان اردو به عنوان زبان رسمی و ملی کشور است لیکن در مکاتبات اداری و محاورات شخصیت‌های سیاسی از زبان انگلیسی استفاده می شود و دیگر زبانها، از قبیل پنجابی، پشتو، سند، بلوچی، برآهویی است که حدود مرز آن محدوده همان ایالتهاست و به عنوان زبان محلی در پاکستان شناخته شده است. مبنای تشنجات اجتماعی در پاکستان تسلط یافتن پنجابی ها است. پنجابی ها اکثریت قابل توجهی را تشکیل می دهند. پنجابی ها بر طبقات ممتاز پاکستان بویژه در ارتش، دواير اداری و بطور فزاینده ای از سال ۱۹۷۷ به بعد در جامعه تجاری، تسلط دارند.

ایالت پنجاب پاکستان بیش از یک چهارم مساحت پاکستان را دارا است و به جز منطقه جنوبی آن (شهرستان بهاولپور) که از اقلیم صحرایی برخوردار است دارای جلگه ها و دشتهای بسیار حاصلخیز می باشد و در حدود ۵۷ درصد اراضی کشاورزی پاکستان را در خود جای داده است. بیش از نیمی از جمعیت این کشور در این ایالت زندگی می کنند و سطح سواد در این ایالت به نسبت سایر ایالت ها بالا است (حافظ نیا، ۸۲-۸۳، بهار ۱۳۷۵) این مسائل سبب تسلط پنجابی ها در سیاست، فرهنگ و اقتصاد پاکستان شده است.

پنجابی ها در حدود ۲۶ درصد خاک پاکستان را در حصار خود دارند و منطقه محل سکونت بلوچ ها در حدود ۴۵ درصد خاک پاکستان را تشکیل می دهد: پنجابی ها برای خروج از مرزهای خود باید فشار بیاورند و این همان کاریست که کرده اند بلوچ ها که تعدادشان نسبتا از پشتوها در بلوچستان بیشتر است در برابر آورگان افغانی پشتو که در صورت اقامت دائم در آن جا ممکن است توازن را به زیان بلوچ ها بر هم زنند ایستادگی می کنند. هر گروه قومی در پاکستان احساس می کند که فریب خورده و از حقوق خویش محروم است و در نتیجه احساس سرخوردگی می کند. و این عوامل سبب می شود که در جامعه اختلاف و تشنج بوجود آید. (اطلاعات سیاسی و اقتصادی، ۱۷، خرداد و تیر ۱۳۶۹)

عاشق حسین طوری کارشناس پاکستانی در مقاله ای راجع به عوامل ناامنی و بحران در بلوچستان پاکستان می نویسد: گاز و گوگرد پاکستان از منطقه بلوچستان استخراج می گردد و بلوچ ها از اینکه گاز بلوچستان در خدمت پنجابی هاست و بیشتر مردم این ایالت از این گاز بی بهره بوده و از آن سهمی نمی برند، ناراضی هستند. وی همچنین در نتیجه گیری مقاله اش در این خصوص چنین می نویسد؛ در صورتی که در پاکستان حکومت مردمی و واقعی استقرار پیدا نکند، پنجابی ها به خود نیابند و حقوق ایالت های محرومی چون خیبر پختونخواه، بلوچستان و حتی سند را ندهند، ممکن است ایالت بلوچستان از پاکستان جدا شود.

(<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13921203001188>)

استفاده از تبعیض داخلی در ساختار سیاسی پاکستان مانند تسلط پنجابی ها بر ارکان قدرت بهره برداری، گروههای تروریستی پاکستان از مباحثی مانند اقوام پشتون در افغانستان و بلوچ در ایران، سبب آن شده تا گروههای تروریستی به راحتی انگیزه های اجتماعی و فرهنگی لازم را برای جذب و یارگیری دیگر افرادی که از علقه های مذهبی و دینی کمتری هستند را داشته باشند.

۲-۲-۴: شرایط اقلیمی و مخاطرات طبیعی

کشور پاکستان در ناحیه ای واقع شده است که نسبت به انواعی از بلایای طبیعی پتانسیل بالایی را دارا می باشد. وابستگی بیش از ۳۳ درصد اقتصاد پاکستان به کشاورزی سبب می شود که در هنگام وقوع حوادث طبیعی مردم این کشور آسیب جدی می بیند به شدت مردم را در تنگنا مالی و اقتصادی قرار گیرند و این امر کار گروههای بنیادگرا و افراط گرا را برای عضوگیری سهل و آسان می سازد.

سیل سال ۲۰۱۰ پاکستان از مهم ترین حوادث طبیعی پاکستان که سبب شد تا به این مسئله به عنوان یکی از عامل های تاثیر گذار در رشد افراط گرایی و تروریسم در این کشور به آن توجه نمایند. این سیل یکی از فجیع ترین سیلی بود که در ۸۰ سال گذشته در این کشور سابقه نداشته است. بر اساس تخمین های سازمان ملل، بیش از ۲۰ میلیون نفر در اثر این حادثه، زخمی یا بی خانمان شدند.

جمعی از محققان رشته روابط بین الملل و علوم سیاسی در مقاله ای با عنوان بازتاب سیل ۲۰۱۰ پاکستان بر افراط گرایی چنین نتیجه گرفته اند: بر اثر این سیل، تنش های قومی و اجتماعی در پاکستان افزایش یافت و موسسه های خیریه اسلامی وابسته به گروه های افراطی با امداد رسانی به سیل زدگان و اعزام هزاران داوطلب به مناطق صعب العبور توانستند افراد زیادی را جذب کنند. ناتوانی دولت پاکستان در مهار بحران، بهترین فرصت را به گروه های بنیاد گرا برای جذب و یارگیری از میان افراد صدمه دیده و خانواده از دست داده گذاشت تا یارگیری نمایند. (بیدالله خانی، احمدی، باقیان زارچی، ۲۴، زمستان ۱۳۹۰)

خشکسالی به عنوان یکی از انواع مخاطرات طبیعی، به طور دوره ای و متناوب کشور پاکستان را تحت تاثیر قرار می دهد. خشکسالی که با خود کاهش بارش باران و آب بهداشتی را به همراه دارد سبب کاهش تولید مواد غذایی و کشاورزی شود و میران انتظارات از دولت را برای کمک افزایش دهد. دولت پاکستان که از انسجام و توان لازم برای مدیریت این بحران ها برخوردار نیست مردم آسیب دیده را ناخواسته به سمت گروه های تندور را ترغیب می نماید.

زلزله نیز از دیگر بلایای طبیعی است که با توجه به موقعیت سرزمینی پاکستان این کشور را در معرض خطر قرار می دهد. و همواره درصد بسیاری از مردمان را با بی خانمانی و فقر تهدید می کند. سرزمین پاکستان در امتداد و حاشیه یکی از مرز های زمین ساختی واقع شده که دارای فعالیت بالای لرزه ای است.

۳-۳. ریشه های شخصیتی و فردی تروریسم در پاکستان

در خصوص ریشه های روانی تروریسم مجموعه ای از عوامل است که باعث شکل گیری شخصیت و روحیه فردی و سازمانی افراد می شود تا آنها را برای خشونت بار ترین اقدامات علیه سایر انسان های مخالف خود آماده کند. مذهب و دین، هویت محلی، قومی، نژادی و زبانی، وضعیت اقتصادی و فرهنگی (میزان سواد) از جمله عواملی است که ذهن یک تروریست ها را برای آسیب رساندن به دیگران آماده می کند.

برخی نویسندگان، تروریست ها را افرادی کنش گرا و ستیزه جو معرفی می کنند که

تشنه تحرك و جویای هیجانند. این رویکرد روانشناختی که افرادی نظیر جرال د پست به آن پرداخته اند، بر این نظریه مبتنی است که افراد به منظور ارتکاب اعمال خشونت بار به مسیر تروریسم کشانده می شوند و منطق خاص این گروه که ریشه در روانشناسی آنان دارد و در لفاظی هایشان منعکس می شود، چیزی جز توجیه اعمال خشونت بار آنها به حساب نمی آید. این افراد جنبه های شخصیتی خود را به "خود" و "دیگری" تقسیم می کنند. فردی با این مجموعه شخصیتی وجود غول آسای خود را کامل تصور می کند و بر اثر فرافکنی، همه ضعف های تنفر آمیز و بی ارزش درونش را به دیگران نسبت می دهد، آنها نیازمند یک دشمن بیرونی هستند تا او را ملامت کنند. (<http://edalat-s.org/pages/?id=5463>) نکته ای که مورد اجماع آن است که روانشناسی گروه، سازمان و اجتماع است که حائز اهمیت است و ما را در درک تحلیلی این پدیده یاری می دهد؛ این گونه است که شخصیت و هویت فردی تروریست ها در قالب گروه یا سازمان دچار استحاله شده و در نتیجه هویت فردی رنگ باخته و جای خود را به هویت جمعی می دهد. (خبیری، عباسی دهبکردی، ۵۱، ۱۳۸۹)

ریشه های روانی تروریسم در پاکستان بیشتر ماهیت دینی و مذهبی دارد و سپس رنگ و بوی قومی و قبیله ای و اقتصادی به خود می گیرد. گروه های تروریستی پاکستان به دلیل اینکه انگیزه لازم را برای عملیات انتحاری در افراد خود ایجاد نمایند و آنها را به خوبی پذیرای مُردن و انجام بالاترین درجه خشونت در یک اقدام تروریستی نمایند به استفاده از ادبیات دینی و مذهبی در این خصوص روی می آورند.

۴-۴. ریشه های اقتصادی تروریسم در پاکستان

۴-۴. عوامل اقتصادی) بر اساس طرح تحلیلی در خصوص ریشه های اقتصادی تروریسم، فرد در صورتی قانون را زیر پا می گذارد و خطر مجازات را می پذیرد که امیدوار باشد از این روش رضایت خاطرش بیش از حدی که با اختصاص همان وقت و منابع به فعالیت های قانونی به دست می آورد، برآورده خواهد شد. تجزیه و تحلیل اقتصادی تروریسم در چارچوب حرکت نظری کلی ای قرار می گیرد که هدف آن به کار بستن روش های تحلیل اقتصادی درباره همه مسائل اجتماعی است (اسماعیلی، فروردین

فعالیت های غیر قانونی تروریستها را می توان در قالب هایی چون قاچاق موادمخدر، قاچاق انسان، قاچاق اسلحه، آدم ربایی و گروگانگیری، سرقت بانکها، سرقت دارایی عام و بیت المال، تسلط بر معادن و سرقت آن، در کنار اخاذی از اشخاص و افراد دولتی - غیر دولتی، تسلط بر منابع طبیعی و عایداتی کشور تحت نفوذ، قاچاق سنگ های قیمتی، قاچاق انسان و دیگر فعالیتهای غیرقانونی، قاچاق موادمخدر و گروگانگیری از فعالیت های همیشگی و پر سود گروه های تروریستی به شمار می رود، تا جایی که گستردگی فعالیت قاچاق موادمخدر توسط گروه های تروریستی جهت تامین مالی منجر به ایجاد مفهومی ((نارکو تروریسم)) شده است. تحریک طالبان افغانستان، تحریک طالبان پاکستان، راه درخشان در پرو، پ.ک.ک در ترکیه، حرکت اسلامی ازبکستان، جندالله در ایران و... از گروههایی هستند که بیشترین موادمخدر را در دنیا قاچاق و دست به دست میکنند. به عنوان نمونه در قاچاق بیشتر از ۹۰ درصد موادمخدر بین افغانستان، ایران، پاکستان و جمهوری های آسیای مرکزی، گروه طالبان افغانستان، گروه طالبان پاکستان، گروه جندالله و حرکت اسلامی ازبکستان در تباری با استخبارات منطقه دست دارند. به همین ترتیب پ.ک.ک متهم به انتقال ۸۰ درصد هروئین از آسیای مرکزی به اروپا است (عمر عزیز <http://www.jomhornews.com/doc/article/fa/54497>)

هم اکنون حدود ۱۲ هزار مدرسه دینی وابسته به جریان طالبان در سراسر پاکستان، از شهرهای بزرگ تا روستاهای دور افتاده و مناطق قبیله ای وجود دارد که در آنها بیش از ۲ میلیون جوان و نوجوان تحصیل می کنند. فقر فرهنگی و اقتصادی و تعصبات کور مذهبی، عواملی هستند که باعث شده اند مردم در فرستادن فرزندان خود به این مدارس، رغبت بیشتری داشته باشند.

گروههای تروریستی علاوه بر استفاده از ضعف مردم خود نیز دست به اقدامات اقتصادی با سود کلان البته به صورت غیر قانونی می زنند. درآمد کسب شده تروریست ها از راه های غیر قانونی که با ضعف اقتصادی یک کشوری عجین شده باشد بهترین بستر برای سوءاستفاده گروههای تروریستی از زمینه به وجود آمده برای عضو گیری و جذب

نفر است. پاکستان یک همچین حالتی را دارد قرار گرفتن در کنار بزرگترین مزارع خشکشاخ جهان در افغانستان، فقر مردم پاکستان، ایجاد انگیزه های دینی و شرعی و دولت ضعیف ناکارآمد از لحاظ اقتصادی، بهترین پازل برای شکل دهی به افکار تروریستی در بخش بی بضاعت این کشور شده است. این ها در کنار هم ریشه های اقتصادی تروریست را در پاکستان شکل داده است.

۱-۴-۴. نگاهی به اوضاع اقتصادی پاکستان

اقتصاد پاکستان به طور عمده کشاورزی است و اکثریت مردم این کشور یا کشاورز بوده و یا به نوعی با کشاورزی در ارتباط می باشند. صادرات این کشور نیز به محصولات کشاورزی و منسوجات متکی است که اهمیت بخش کشاورزی را افزایش می دهد. در زمینه صادرات و واردات پاکستان همواره با تراز منفی تجاری روبرو بوده است. از طرفی مطابقت چندانی میان نقدینگی، رشد اقتصادی و تورم وجود نداشته و ندارد. از این کشور در طول سال های مختلف افزایش یافته، باز پرداخت وام ها بر اقتصاد تأثیر منفی داشته است. قطع کمک های آمریکا در اکتبر ۱۹۹۰ و افزایش فشارها و پیش شرطها از طرف سازمان های اقتصادی وام دهنده به پاکستان از جمله صندوق بین المللی پول و پیش شرطها از طرف سازمان های اقتصادی وام دهنده به پاکستان از جمله صندوق بین المللی پول و بانک جهانی، موفقیت این کشور را دشوارتر نموده است. این کشور ۱۸ میلیارد دلار قرضه خارجی و نزدیک به نه میلیارد دلار وام داخلی دارد.

<http://www.aftabir.com/travel/countries/pakistan/economy/system.php>

سیاست های اتخاذ شده توسط دولت در جهت راهبردهای بانک جهانی و صندوق بین المللی پول، به ویژه در یک دهه اخیر، سبب کوچک شدن حجم دولت و بیکار شدن کارمندان شده است در حالیکه تا پیش از این، مشاغل دولتی جزو مشاغل امن و با ثبات به شمار می رفت و شهروندان با تحصیلات معمولی می توانستند در بخش دولتی استخدام شوند. از سوی دیگر، به راه افتادن موج خصوصی سازی در کشور، مشکل بیکاری را دو چندان کرده است. همچنین اقدامات صندوق بین المللی پول که با هدف جذب سرمایه های خارجی برای کاهش فقر انجام شده بود، با موانع اجرایی متعددی روبرو شده

است. (توحیدی، مهر ۱۳۸۵)

۲-۴-۴. منشا اقتصادی تروریسم در پاکستان

مهم ترین مسئله در منشا اقتصادی تروریسم در پاکستان گره خوردن آن با مدارس مذهبی و کمک های خارجی در رشد افکار افراطی در این کشور است. مسئله ای که هر روز با توجه به لایه لایه شدن گروه های تروریستی در پاکستان شکل پیچیده تری به خود می گیرد.

۱-۲-۴-۴. تاثیر عوامل داخلی اقتصادی

بیکاری بزرگترین معضل نسل جوان پاکستان است. دولت تاکنون نتوانسته است تسهیلات آموزشی را در زمانی کوتاه به نسل جوان ارائه کند و از آنجایی که برای دستیابی به یک شغل مناسب، نقش آموزش و پرورش ضروری و اساسی است، دانش آموزان به سمت مدارس دینی گرایش پیدا کرده اند. این امر، به موج افراطی گرایی و بنیادگرایی دامن می زند و کشور را از نظر داخلی و بین المللی با مشکل مواجه ساخته است. اهمیت این موج افراط گرایی هنگامی روشن تر می گردد که به پیوند آن با تروریسم توجه داشته باشیم. (همان)

در پاکستان پیروان وهابیت چندان نیستند ولی در این کشور از توانایی های مالی و سیاسی فراوانی برخوردارند و از جانب حکومت عربستان سعودی در همه ابعاد حمایت می شوند و از طریق ایجاد بیمارستان مدارس و مراکز عام المنفعه، سعی در بروز عقاید خود و جذب مردم دارند. وهابیت در پاکستان در مناطق سنی نشین که بیشتر از فقر رنج می برند، سرمایه گذاری کرده و مدارس علمیه ای ساخته و مبالغ هنگفتی را برای طلاب خرج می کند. شعبه نظامی سیاسی وهابی ها سپاه صحابه می باشد که در میان ایالت های مختلف مراکزی دارند. وهابیان در این مراکز، گاهی افراد فقیر، بی سواد و متعصب را به عضویت می گیرند. (فلاح زاده، ۵۵، ۱۳۸۵)

روزنامه داوون پاکستان به نقل از این سند ویکی لیکس آورده است گروه تروریستی پاکستانی خانواده هایی که فرزند زیادی داشته و با مشکلات مالی شدید روبه رو هستند برای آموزش به خدمت می گیرند و در این بین کودکان ۸ تا ۱۲ سال در اولویت هستند. بر

اساس اسناد ویکی لیکس مدرسان این مدارس دینی تمایل کودکان برای به کارگیری خشونت و قبول فرهنگ جهاد ارزیابی می کنند و موفقیت در تاسیس مدارس و مساجد در این مناطق منجر به حمایت های مالی سالانه عربستان و امارات از شخص روحانیون دینی شده است <http://www.farsnews.com/newstext>

در خصوص ریشه های اقتصادی تروریسم در پاکستان می شود این چنین نتیجه گیری نمود که دولت و ملت پاکستان به دلیل داشتن ضعف بنیادین اقتصادی بستر مناسبی را برای حضور تروریسم در پاکستان فراهم نموده اند. مهم ترین تاثیر این مهم در فراهم آوردن نیروی انسانی لازم از خانواده های بی بضاعت و ضعیف پاکستانی در جذب گروه های تروریستی است. از منظر دیگر نیز خود اقدامات تروریستی برای گروه های فعال تروریستی در پاکستان به عنوان یکی از منابع اصلی درآمد محسوب می شود که به آنها قدرت سیاسی نیز می بخشد. به نوعی می توان پیوند مدارس مذهبی و کمک های مالی عربستان سعودی را در نشر و ترویج سلفی گری و افراطی گری از دیگر وجوه تاثیر اقتصاد در تروریسم در پاکستان دانست.

۵) مدل سازه انگارانه ریشه های تروریسم در پاکستان

در جواب این سوال که ریشه های تروریسم در پاکستان از چه منبعی نشات می گیرد پاسخ هایی زیادی می شود داد، دولت ضعیف، اقتصاد ورشکستی، عدم دولت ملت سازی صحیح، عقب ماندگی فرهنگی و اجتماعی و وجود فقر علت های است که می شود برای وجود تروریسم و تداوم آن در پاکستان ذکر کرد اما همانطور که در ابتدای مقاله هم بدان اشاره شد به دلیل پیچیدگی ساختار دولت و مردم پاکستان مجموعه ای از عوامل هستند که موجب افراط گرایی و اقدامات خشونت آمیز در بین گروه های تروریستی پاکستان شده است. با این داشته الگوی تحلیلی سازه انگارانه این بحث ترسیم خواهد شد.

عوامل تاریخی و میراث مشترک

در سطح اجتماعی با توجه به شکل گیری باور هایی که اصولاً با توجه به روندی که پاکستان تاکنون طی کرده، گروه های تروریستی به یک سطحی از منافع رسیده اند که به سهولت می توانند خود را نا حق و دیگران را نا حق ببینند. مورد ظلم واقع شدن توسط هند و

زیر فشار رفتن توسط انقلاب اسلامی ایران حملات آمریکایی‌ها به افغانستان مواردی است که تقویت انگاره و هنجارهای خشونت طلبی علیه دیگران را تسهیل می‌نماید و باعث می‌شود تا آنها به تقویت رفتارهای افراط‌گرایانه و خشونت‌آمیز بپردازند.

عوامل ارزشی و ایدئولوژیکی

اصولاً در اکثر گروه‌های تروریستی موجود در پاکستان که پس زمینه ایدئولوژیکی و عقیدتی سلفی دارند تاثیر مدارس مذهبی که انگاره‌ها و باورهای سلفی را آنها تقویت می‌کرده موثر بوده است و این عامل سبب شکل‌گیری نگاهی شده است تا افرادی را که با خود دشمن و رقیب می‌دانند از بین ببرند و به آنها آسیب حداکثری وارد نمایند. این رفتار گروه‌های تروریستی در پاکستان برخاسته از دیدگاهی است که در طی تاریخ کشور پاکستان شکل گرفته است و آنها به پندار شناخت هویت خود و دیگری رسیده‌اند و بر مبنای آن بدین صورت که هر کس فقط عقیده آنها را قبول دارند دوست می‌پندارند و بر علیه آنها اقدامی صورت نمی‌دهند و در غیر این صورت مخالفان خود را دشمن انگاشته و بر علیه آنها اقدامات خشونت‌آمیز انجام می‌دهند.

عوامل هویت‌ساز

مفاهیم اصلی تروریسم در پاکستان در این مقاله هویت، ساختار فرهنگی و اجتماعی و ارزشی هستند. هویت‌یابی گروه‌های تروریستی پاکستان که با توجه به عوامل شکل‌دهنده خود مبادرت به اقدام برداشت از دیگران و خود کرده‌اند عامل جهت‌دهی اصلی رفتارها و اقدامات خشونت‌آمیز آنها می‌باشد که بنا به همین برداشت به راحتی دست به انتحار و یا عملیات برای از بین بردن دیگران که با او در تضاد است می‌کنند.

عوامل قومی‌نژادی

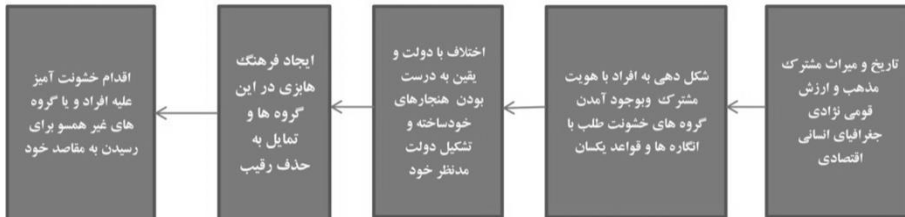
از مهمترین مواردی که در این تحقیق در خصوص ریشه‌های تروریسم در پاکستان به آن دست یافته شد پراکندگی جمعیت و همچنین گروه‌های قومی و نژادی پاکستان می‌باشد که بنا به دلیل عدم توزیع یکسان قدرت و ثروت میان آنها، آن دسته از گروه‌ها و اقوامی که احساس عقب‌ماندگی بیشتر می‌کنند به دنبال باز پس گرفتن حق خود می‌روند و سعی می‌کنند این حق را به صورت خشونت‌آمیز اعاده نمایند.

عوامل اقتصادی

از مهم ترین عواملی که باعث می شد تا در بین جامعه پاکستان گروه های تندرو و تروریستی دست به یار گیری و جذب اعضا بزنند عامل اقتصادی است. گروه های تروریستی با استفاده از پشتیبانی کشورهای عربی علی الخصوص عربستان با استفاد از ضعف اقتصادی مردم پاکستان افراد فقیر و بی بضاعت را در گروه های تروریستی جذب نموده و با آموزش و تزریق افکار وهابی و تندرو در شکل گیری شخصیت و هویت افراد تاثیر می گذارند.

در کل آنچه حائز اهمیت می باشد این است که هویت گروه های تروریستی در بستر تاریخی، فرهنگی و اجتماعی پاکستان شکل گرفته است و این عوامل سبب شکل گیری گروه های تندرو و تداوم رفتار خشونت آمیز گروه های تروریستی پاکستانی شود.

ریشه های گروه های تروریستی در پاکستان

نتیجه گیری

نگاه سازه انگارانه به مباحث امنیتی و تروریسم با توجه به در نظر گرفتن جنبه های مادی و معنوی رویدادها جایگاه قابل قبولی در ادبیات سیاسی و امنیتی روابط بین الملل پیدا کرده است. از آنجا که در مباحث گروه های تروریستی ما با خشونت سرو کار داریم که توسط افرادی که خود را جدا از سایر افراد می دانند و در تعارض هویتی و شخصیتی با سایر افراد جامعه هستند زمینه را برای فهم نقش ایدئولوژی، هنجارها ارزش ها و فرهنگ شان فراهم می کند.

چنانکه در خصوص مبحث تروریسم در پاکستان بسیاری از عوامل در تکوین روند شخصیتی افرادی که هویتی خشونت طلب کسب نموده اند و دست به اقدامات افراطی می زنند را بر شمردیم که این عوامل در ساخته شدن هویت و در نهایت رفتار این افراد برداشت شان از دیگران تاثیر به سزایی دارد که در ادامه آن عوامل را ذکر خواهیم نمود.

تاریخ و میراث مشترک، ارزش ها و مذهب، قوم و نژاد و جامعه ناهمگون از لحاظ فرهنگی و زبانی که اجتماعی شکننده را در قالب جامعه پاکستان تشکیل داده سبب شده تا زمینه های لازم برای رشد و شکل گیری و همچنین تداوم رفتار گروه های افراط گرا که دست به اعمال تروریستی می زنند ایجاد شود. با عنایت به مشکلات ساختاری در زمان تشکیل کشور پاکستان و جدا شدن آن از هند و همچنین عقاید ترویجی در مدارس مذهبی که در یک بستر تاریخی و سیاسی شکل گرفته اند ریشه های تفکری را شکل داده اند که برآیند برآمده از آن خشونت را بهترین راه برای تثبیت خود بر می شمارند.

عوامل موثر داخلی بر تروریسم در پاکستان با نگاه سازه انگارانه باعث می شود ارکان قدرت ملی این کشور که در قوام بخشی به ساختارهای سیاسی و امنیت هر کشوری می تواند موثر باشد تضعیف شود و در نتیجه ما با ساختارهای سیاسی و فرهنگی و اجتماعی شکننده ای مواجه باشیم که تفکر حذف رقیب و مخالف بهترین راه برای بقای اندیشه ای مورد قبول خود است.

عوامل موثری که در این مقاله بدان ها پرداخته شد هر کدام سبب آن شده تا اوضاع اجتماعی پاکستان شرایط را آماده پرورش گروه های افراطی نماید و در اصل بستری که

مهیا کشش افراد به گروه های تروریستی می شود را فراهم سازد.

در این مقاله با توجه به دریچه ای که برای بررسی تروریسم در پاکستان گشوده شد نتیجه حاصل شد که از دیدگاه سازه انگارانه فرهنگ و جامعه پاکستان نقش عمده ای در بر ساختن هویت و ایده ها و هنجارها و ارزش های گروهبایی دارد که دست به اقدامات تروریستی می زنند و یا افرادی که تروریست خوانده می شود دارد و حتی ابزار مادی مانند عامل اقتصادی با استفاده از ارزش ها و کانال ایدئولوژی بعضی افراد است که می تواند آن ها را به اردوگاه تروریسم بکشاند...مهم ترین دستاورد این مقوله فهم اداراکی از شناخت عواملی بود که در ساختن هویت گروه های تروریستی نقش داشت و باعث تحرك و اقدام آنها علیه دیگران قرار می گرفت.

هر کدام از عناصر بررسی شده در این مقوله شاید به تنهایی در گسترش تروریسم در پاکستان موثر نباشند اما در یک قالب کلی چرخ های ماشین تروریسم در پاکستان را شکل می دهند . تروریسم در پاکستان با توجه به وضعیت همسایگی جمهوری اسلامی ایران با این کشور و دارا بودن مرز های مشترک و اشتراکات اقوام در دو طرف مرزها تاثیر بر وضعیت امنیتی جمهوری اسلامی ایران دارد و می تواند در شکل گیری گروه های تروریستی و افراطی مانند جندالله و جیش العدل نقش عمده ایفا نماید.

فهرست منابع

۱. ازغندی، علی رضا، کافی، مجید، بررسی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه نظریه سازه انگاری، علوم سیاسی دانشگاه آزاد کرج زمستان ۱۳۹۱، سال هشتم - شماره ۲۱
۲. کاسسه آتونبو، ترجمه آقای جنت مکان، تروریسم برهم زننده دسته بندیهای حقوقی حقوق بین الملل حقوقی دادگستری شماره ۴۴ پاییز ۱۳۸۲
۳. پورسعید، فرزاد، تحول تروریسم در روابط بین الملل، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال دوازدهم شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۸
۴. سیمبر، رضا، تطبیق تعریف تروریسم در دیدگاه های پاره ای از بازیگران موثر بین المللی، فصلنامه راهبرد، شماره سی و نه، بهار ۱۳۸۷
۵. فلاح زاده محمد هادی، آشنایی با کشورهای اسلامی پاکستان، موسسه ابرار معاصر تهران، ۱۳۸۵
۶. مسعودنیا حسین، بررسی علل رفتار خشونت آمیز نیروهای اسلامی در پاکستان با تاکید بر طالبان، دو فصلنامه دانش سیاسی، سال پنجم شماره اول بهار و تابستان ۱۳۸۸
۷. عباسی اشلقی مجید فرخی مرتضی، چارچوبی تحلیلی برای مفهوم امنیت از منظر سازه انگاری، مطالعات سیاسی: زمستان ۱۳۸۸، دوره ۲، شماره ۶
۸. عطایی فرهاد، شهوند شهرد، افراط گرایی فرقه ای در پاکستان (۱۹۷۹-۲۰۰۱)، دو فصلنامه دانش سیاسی، سال هشتم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۱
۹. خیرری، کابک؛ عباسی دهبکردی، عزیز؛ عوامل موثر بر پیدایش تروریسم در پاکستان: پژوهش نامه روابط بین الملل - شماره ۴۵ تیر ۱۳۸۹
۱۰. جمالی، جواد، مدل تئوریک تحلیل افراط گرایی (با کاربری نظریه سازه انگاری)، آفاق امنیت: پاییز ۱۳۹۰ - شماره ۱۲
۱۱. جلالی، محمود؛ تروریسم از دیدگاه حقوق بین الملل با تاکید بر حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، نامه مفید «اسفند ۱۳۸۴ - شماره ۵۲
۱۲. توکلی، سعید، راهبردهای تروریسم، فصلنامه آفاق امنیت، سال پنجم، شماره شانزدهم، پاییز

۱۳. شفیع، نوذر، محمودی، زهرا، واکاوی دلایل اهمیت پاکستان در جنگ علیه تروریسم (۱)، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز. شماره ۷۸، تابستان ۱۳۹۱
۱۴. صراف یزدی، غلامرضا؛ نجابی، جواد؛ صبری، محسن؛ ساختار قدرت در پاکستان و علل ناپایداری سیاسی آن (علوم سیاسی دانشگاه آزاد کرج - شماره ۱۶، پاییز ۱۳۹۰)
۱۵. مصاحبه با دکتر اکبر احمد، هویت و ایدئولوژی در پاکستان، اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره ۳۶، خرداد و تیر ۱۳۶۹
۱۶. رهامی، محسن؛ علی نژاد، آذر؛ ریشه های ایدئولوژیک تروریسم مجله سیاست « دوره ۴۱، - شماره ۳ پاییز ۱۳۹۰
۱۷. حافظ نیا، محمد رضا؛ موقعیت اجتماعی و اقتصادی پنجاب در پاکستان تحقیقات جغرافیایی - شماره ۴۰ بهار ۱۳۷۵
۱۸. حافظ نیا، محمد رضا، نگاهی اجمالی به وضعیت جغرافیایی پاکستان و ایالت پنجاب مجله : تحقیقات جغرافیایی زمستان ۱۳۷۴ - شماره ۳۹
۱۹. سلیمانی علیرضا، خالدیان صفرعلی؛ بررسی روابط آمریکا و پاکستان پس از حوادث ۱۱ سپتامبر و تاثیر آن بر فعالیت های طالبان پاکستانی آفاق امنیت : دوره ۵، شماره ۱۶؛ پاییز ۱۳۹۱
۲۰. طیب علیرضا، تروریسم، تاریخ، جامعه شناسی، گفتمان حقوق، گردآورنده و ویراستار، تهران، نشر نی، ۱۳۸۲
۲۱. واعظی، محمود، تاثیر تحولات افغانستان بر تعامل پاکستان با بازیگران ذی نفوذ، معاونت پژوهش های سیاست خارجی مرکز تحقیقات استراتژیک، پاییز ۱۳۹۰
۲۲. اسماعیلی، حمیدرضا، بررسی تئوریک زمینه ها و ریشه های تروریسم در ایران، سایت هایلیان، فروردین ۱۳۹۲
۲۳. توحیدی، زهرا، پاکستان: ظرفیت ها و محدودیت ها، سایت مرکز تحقیقات استراتژیک، مهر ۱۳۸۵
24. Ahmad, Khalid. 2011. **Sectarian War-Pakistan's Sunni-Shia Violence and its Links to the Middle East**, Karachi: Oxford University Press.
25. Ahmed, Ishtiaq. 2013. **Pakistan and Patrons: the United States, PR China and Saudi Arabia**. ISAS Working Paper, 13,5.
26. Ahmad, Khalid. 2011. **Sectarian War-Pakistan's Sunni-Shia**

Violence and its Links to the Middle East, Karachi: Oxford University Press.

27. Ahmed, Ishtiaq. 2013. **Pakistan and Patrons: the United States, PR China and Saudi Arabia**. ISAS Working Paper, 13,5.

28. Fuler, Graham, **Islamic Fundamentalism in Pakistan Its Character and Prospects**, institut Rand, 1991

29. Fuler, Graham **Islamic Fundamentalism in Afghanistan: Its Character and Prospects**, institut Rand, 1991

30. Pant, Harsh V. (2009) **Pakistan and Iran's Dysfunctional**

31. **Relationship**, Middle East Quarterly, Spring, Volume xvi: Number.

32. Salman Khan Muhammad, **The Saudi Factor in Pakistan-Iran Relations**, Iranian Review of Foreign Affairs, Vol. 4, No. 4, Winter 2014

33. Zuhur, Sharifa (2008), **Precision in the Global War on Terror**, 'Inciting Muslims through the war of ideas', Strategic Studies Institutions, U.S. Army War College

34. <http://irdiplomacy.ir/fa/page/678>

35. <http://afghanistan.shafaqna.com/component/k2/item/6215->

36. <http://www.salamtimes.net/vdcf.cdyiw6dcegiaw.html>(

37. <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=9003016388#sthash.fGbKaV1D.dpuf>

38. <http://vahidgeography89.blogfa.com>

39. <http://www.hawzah.net/fa/magazine/magart/3814/7852/101294>

40. <http://drshafiee.blogfa.com/post-162.aspx>

41. <http://www.bbc.co.uk/persian/world/2009/10/09101>.

42. <http://www.csr.ir/departments.aspx?lng=fa&abtid=06&depid=44&semi d=462>(

43. [44. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pk.html>](http://www.asriran.com/fa/news/164336/%D8%A8%D9%86-</p></div><div data-bbox=)

45. <http://www.irinn.ir/news/7651>.